

Halas, František X.

Úvahy Jana Evangelisty Purkyně o smyslu a poslání jeho vědeckého díla

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická.
1986, vol. 35, iss. C33, pp. [111]-120

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101934>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK X. HALAS

ÚVAHY JANA EVANGELISTY PURKYNĚ O SMYSLU A POSLÁNÍ JHO VĚDECKÉHO DÍLA

Zkoumáme-li odkaz významných učenců, kteří po sobě zanechali dílo, jež se právem pokládá za mezník v dějinách vědeckého poznání, nevystačíme se zjištěním faktů a dat, s výsledováním jednotlivých etap jejich badatelského úsilí, musíme se také pokoušet zodpovědět otázku, jak tito vědci při své práci postupovali a proč se zaměřili na určité pole, kde dosáhli tak vynikajících výsledků. Vytkneme-li si tento úkol, jsou hlavním, ne-li jediným, pramenem výpovědi, které takové osobnosti učinily samy o sobě. Pátráme-li po nich, setkáme se s nestejným výsledkem. Mnozí vědci jsou zde skoupí na slovo, ale o Janu Evangelistovi Purkyňovi naštěstí můžeme říci, že byl k příštím historikům v tomto hledu velmi štedrý.

Pokusím se toho využít a vynasnažím se zde podat aspoň některé z myšlenek, které o svém díle, jeho smyslu a poslání tento velký český učenec vyslovil. Neosobuji si nárok na vyčerpání tohoto námětu, ale dotknu se aspoň některých jeho aspektů. Chci věnovat pozornost především třem otázkám: co Purkyně soudil o publicitě svého díla, co vypovídá o popudech, které pro něho byly hnací silou v jeho práci, a konečně — což s předešlým úzce souvisí —, jaký měl názor na poměr vědy a českých obrozenských snah a na svůj vlastní podíl na tomto úsilí.

K první otázce ocituji nejprve pozoruhodnou Purkyňovu úvahu o tom, proč se vědec snaží, aby jeho práce došla ohlasu u publika:

„Veřejnost literární může se považovati z více ohledů. Předně žádá každý zkoumatel pravdy co možná nejrozsáhlejší veřejnost, aby ji s ním spolu každý rozumný tvor poznal a jí blažen byl; jest to snaha čistě duchovní.

Jsouť pak pravdy, zvláště zkušební, které se prostředkem smyslů lidských dobývají a kterým i jasnosti a stálosti přibývá, čím více badatelů je poznává, jejich obor rozšiřuje a je potvrzuje. Veřejnost takových pravd je předně jim samým potřebna, a pak i potřebna k rozšíření vědy lidské. Tuto snahu bych nazval snahou vědeckou.

Konečně zkoumateli i z přirozeného citu právního na tom záleží, aby pravdy, které byl vyzkoumal, slušně uveřejněny, podle své hodnoty do soustavy pravd vřaděny, a podle toho zásluhy badatele uznány byly. To jest snaha osobní.“¹

Jsou to slova zralého Purkyně, vyslovil je v době, kdy se už vlastně ohlížel za vykonanou prací, i když ještě zdaleka neměl v úmyslu oddávat se napříště jen zaslouženému odpočinku. A navzdory tomu, že si nemohl stěžovat, že by jeho vlastní vědecké dílo nebylo přijímáno s porozuměním, posteskl si:

„Neníť zajisté snadná věc pravdu nalezenou z ohledů těchto (totiž pro ‚nekritičnost, nesdílnost, uzavřenost‘ obecnstva nebo pro ‚straničké smýšlení přátel i nepřátel‘) slušně do veřejnosti uvést. Záleží to předně na povaze pravdy samé. Jsouť pravdy takové důležitosti, že samy sobě rychle cestu proklesávají, buďto svou prostonárodní jasnotou, nebo zřejmým užitekem z nich vyplývajícím a vzniklými potřebami nynějšího rodu lidského, nebo skvělostí svého vyjevení. Je-li však pravda příliš zatemnělá, není-li na jev, jakých užitků přináší, přichází-li v čas, kde její potřeba tušena nebývá; je-li zjevení její příliš neouhledné, sama sobě k veřejnosti cestu zastaví.“²

Když pak Purkyně dále rozvažoval nad tím, jak se jemu samému podařilo seznámit veřejnost se svými pracemi, napsal:

„Konečně mnoho záleží také na přičinlivosti původce a na opatrnosti, s jakou prostředků sobě přístupných k uveřejnění užívá. Co se týče poslední věci, nemohl bych se chlubit, že bych byl vždy volil prostředky nejpřiměřenější k uveřejnění pravd mnou odkrytých aneb k hlásání mého o nich mínění. Že přece většina jich uznána a dosti rychle rozšířena byla, leželo v jich vlastní povaze a v potřebách nynějšího věku; ze pak mnohé i po půl století ani poznání, ani uznání nedošly, pochází od obmezenosti snah lidských a od mé vlastní netečnosti.“³

Konfrontujeme-li tento Purkyňův výrok s tím, co je známo o ohlasu jeho vědeckých prací u současníků, musíme říci, že vystihuje skutečnost celkem přesně, třebaže snad výraz netečnost je až příliš sebekritický nebo ještě spíš, skrývá v sobě možnost nedorozumění. Je třeba upřesnit, že netečnost zde v žádném případě neznamená lenost či nedbalost; Purkyně prostě poukazuje na to, že mu nikdy nešlo o slávu pro slávu. Vědecké práci se věnoval z touhy, dalo by se doslova říci z žízň po poznání, a také proto, že mu přinášela radost. A Purkyně neváhal tuto radost projevit, sdělit ji s čtenářem, třeba v jediné větě, v drobném extempore, jaká nezřídka zařazoval do svých zpráv a vědeckých pojednání. Je to lidský prvek, který velmi sympaticky přibližoval tuto osobnost publiku a přibližuje ji stejně intenzívně i dnes nám. Purkyně ovšem, jak ještě dále uvidíme, nikterak nezanedbával péči o zveřejňování svých objevů a výzkumů. Mluví-li tedy o netečnosti, naráží tím nejspíš na to, že neměl ve zvyku nějak příliš vehementně reklamovat své zásluhy a že je dokonce často přenechával jiným. Svědčí o tom jedna epizoda z jeho vědecké dráhy, která si ce není neznámá, ale kterou je vhodné na tomto místě připomenout. Jde o odhalení a výzkum řasinkového pohybu, jeden z mnoha významných objevů tohoto badatele. Když Purkyně po letech vzpomínal, jak k němu dospěl, napsal:

„Za jara roku 1833 zabýval jsem se pilně pozorováním o vývinu žabích zárodků, tak zvaných pulců, přičemž jsem neopominul podrobněji zbadat jemné mihavé řasinky, jimiž zpočátku celé tělo, pak jen okolí hlavy, konečně toliko větvevnaté výrostky žaber pokryty jsou.“

Téhož času prohledával jsem podobné mihavé řasinky, které, ač mnohem vyvinutější a zřejmější, nalézají se na povrchu žaber zvířete naší říční mušle. Tak se oko znenáhla seznámilo s tímto, ostatně dosti těžkým výjevem, i stalo se schopnějším k pozorování podobných, při jiné příležitosti se naskytujících,

což ovšem přišlo vhod. Nastupujícího totiž léta pracoval tehdy doktor, nyní profesor bernský Valentin s kandidátem doktorství Bernhardem na disertaci o ústrojí vejce savčích před zplonením. (. . .) Během zkoumání jednalo se o to, zdaliž by se nenalezlo i okolo vajíček anebo na počátku vejcevodu něco moku semenního, jenž by se míháním svých žízalek prozrazovali musel. I stalo se, že při ohledávání nálevky vejcevodu veverka pozoroval Valentin jakési pohyby zrnek ve vodě se vznášejících poblízku blány slizné vejcevodu, jež moku semennímu přivlastňoval. Já nahlédna do mikroskopu záhy jsem poznal pravý původ těchto pohybů, totiž řasinky mihavé po kraji blánky postavené, i dím Valentinovi napolo žertem: „Co vám dám za důležité nové odkrytí, které jste nyní učinil?“ On opět nahlédnuv do mikroskopu, tazajícím vzhledem se ke mně obrátil, i dím k němu: „Nepoznáváte řasinky mihavé, jaké jste tolikrát se mnou viděl u žabích larv a na žabrách mušlí?“ Tím se stal nález náš společným a od toho času také všechna badání, čtení a spisování, které jsme během toho a následujícího roku podnikli a spisem nahoře uvedeným⁴ učené veřejnosti podali⁵.“

Z vyprávění je zřejmé, že co bylo podstatné, objevil Purkyně sám, on rozpoznal a správně vyložil vlastní podstatu pozorovaného jevu. A přece bez váhání se podělil o zásluhu na objevu se svým mladším kolegou. A podobný poměr ke svým spolupracovníkům prokázal J. E. Purkyně mnohokrát. Pod jeho vedením a za jeho přispění vznikla, zvláště v době jeho působení ve Vratislavi, řada disertací jeho žáků a tyto práce, v mnoha případech skutečně objevené, vděčily za svou vysokou úroveň nejen schopnostem kandidátů doktorství, ale především také více méně utajenému podílu, který na nich měl učitel. Purkyňovi studenti a asistenti si toho byli vědomi, aspoň většinou, jsou četné doklady i o tom, že svému profesorovi za to projevili vděčnost. Purkyně zkrátka byl pravým antipodem vědce, který si žárlivě střeží svou výlučnost, své badatelské hájemitvi; vždy mu šlo více o pokrok vědy než o prosazení uznání vlastních zásluh na něm. Dá se ovšem říci, že on měl z čeho rozdávat, ale to na obdivuhodnosti tohoto jeho postoje nic nemění. Nezmenšuje ji ani fakt, že se Purkyňovi již v době jeho života dostalo uznání v míře opravdu hojné. Spíš by se snad dalo říci, že jeho velkorysost byla po zásluze odměněna.

Proslulost mu přinesla již jeho první větší práce, disertace Příspěvky k poznání zraku ze subjektivního hlediska, kterou získal nejen doktorát lékařství na pražské univerzitě, ale také například uznání ze strany J. W. Goetha,⁶ které ovšem bylo pro mladého pracovníka na poli vědy velkým povzbuzením a také doporučením, protože věc nezůstala utajena. Po četných dalších uznáních soukromého rázu, jejichž hojné příklady můžeme nalézt v Purkyňově korespondenci s lékaři, přírodovědci, redaktory vědeckých časopisů i různými úředními činiteli, došlo i na pocty veřejné, které Purkyňovi udělily různé akademie, univerzity, učené společnosti a také hlavy států. Purkyňova práce dosáhla vskutku mezinárodního ohlasu přiměřeného svému významu. Vrátime-li se však ještě k tomu, jak se tento učenec sám postaral o publicitu svého díla, výsledků svého badání, musíme opakovat, že by bylo omylem usoudit z jeho výše uvedených výroků, že to prováděl nějak nedostatečně. V době svého působení ve Vratislavi referoval pravidelně několikrát do roka o svých výzkumech ve Slezské vlastenecké společnosti⁷ a samozřejmě také publikoval vedle několika větších monografických pojednání velké množství statí v nejrůznějších vědeckých časopisech a sbornících, většinou německých, ale také pol-

ských a českých, některé jeho práce vyšly už za jeho života i ve francouzských a anglických překladech. Jestliže některé z nich zapadly, aniž došly náležitého ohlasu, nebyla to ovšem vina autora, ale různých okolností, jak se o tom ještě dál na jednom příkladě zmíním.⁸

Vrchol Purkyňova badatelského úsilí i publikační činnosti spojené se sdělováním jeho výsledků veřejnosti spadá do třicátých a čtyřicátých let, ale ani po svém příchodu do Prahy v roce 1850 nesložil Purkyně ruce do klína. I zde pokračoval ve vědeckém výzkumu, ale velkou pozornost věnoval také činnosti organizační. Vybudoval na pražské univerzitě fyziologický ústav,⁹ vedl přírodovědeckou sekci Společnosti Muzea království českého a od roku 1853 řídil časopis *Živa*, jenž měl seznamovat české čtenáře s pokroky v přírodních vědách. Purkyně získal pro tento časopis řadu spolupracovníků, většinou mladých, z některých pak vyrostli významní vědci (geolog Jan Krejčí, zoolog a paleontolog Antonín Frič ap.) a sám napomohl k tomu, aby *Živa* plnila předsevzatý úkol tím, že v ní otiskl řadu větších i menších statí. Snad nejvýznamnějším příspěvkem tohoto druhu byla série článků, v nichž Purkyně podal přehled svých dosavadních objevů a vědeckých prací. Vzniklo tak dílo skutečně nevšední a ojedinělé. To, co obvykle pro zasloužilého vědce podniknou k některému jeho životnímu jubileu nebo až posmrtně jeho žáci a ctitelé, si tedy Purkyně provedl pro sebe sám. A nevšednosti tohoto postupu odpovídá řada specifických rysů, jimiž se tyto Purkyňovy články liší od klasického shrnutí životního díla, jaké představují sborníky k počtě toho či onoho učenice. Hlavní věcí zde není zhodnocení díla, to ovšem nemohl a nechtěl provádět Purkyně sám, třebaže se nevyhýbal vyslovení určitých zajímavých soudů na toto téma; a místo suchého bibliografického výčtu jednotlivých prací nalezneme v *Živě* tu stručnější tu obsírnější výklad k obsahu těchto prací, u něhož však nechybějí ani bibliografické odkazy, až na některé drobné omyly velmi přesné a vyčerpávající. Navíc je tu něco, co právě čtenáři mohl dát jen Purkyně sám: reflexe o smyslu a poslání vědecké práce — jeho vlastní i vědeckého výzkumu vůbec — a také informace o způsobu, jak ke svým objevům dospěl, vyličení okolností, za nichž vznikly. Tyto rysy činí z uvedené série článků velice cenný pramen pro dějiny vědy. A vedle toho mohou být dodnes příkladem, jak vhodně provádět popularizaci vědeckých výsledků. Z obojího hlediska by si zasloužily větší pozornosti, než jaká jim byla dosud věnována.¹⁰ A je snad zbytečné, když jsem už uvedl několik charakteristických úryvků z těchto článků, ještě opět připomínat malou Purkyňovu slávychtivost a poukazovat na to, že Purkyně k napsání článků do *Živy* nevedla nějaká ješitnost. „Podrobné zprávy o mojích starších i novějších literárních, zvláště přírodnických pracích“ totiž napsal takřka výhradně z pohnutek vlasteneckých. Purkyně, jemuž bylo dopřáno, aby se v naprosté duševní svěžesti dožil vysokého věku, se tím zároveň dočkal možnosti splnění svého dávného záměru, jímž bylo pěstování vědy a především přírodovědy v českém jazyce.

Svědectví o tom, že Purkyně takový záměr choval už od doby svých pražských studií a že ho nikdy nespustil ze zřetele, je mnoho, ještě se k nim vrátím. A když v roce 1850 přešel do Prahy a měl tu k dispozici časopis, jež sám řídil, mohl přistoupit k jeho realizaci. Šlo nyní o to najít vhodný způsob. Nejprve zřejmě zamýšlel publikovat česky výsledky svého bádání, jež ovšem navazovaly na jeho starší výzkumy. Takto vydal v 3. ročníku *Živy* na pokračování rozpravu „O vytvořování vajec uvnitř těla slepičího“,¹¹ která zdaleka nebyla pou-

hým překladem jeho práce z roku 1830 „Symbolae ad ovi avium historiam ante incubationem“,¹² nýbrž pozměněnou a značně rozšířenou verzí původního díla s řadou významných dodatků. Ještě když o dva roky později přistoupil k sestavení přehledu svého životního díla, ohlásil v úvodu k Podrobným zprávám úmysl pokračovat ve zveřejňování českých verzí svých významných starších prací z oboru přírodních věd, zároveň však napsal: „Nežli však dále postupovati budu v sdělování těchto rozprav, uzhávám za slušné podati přehled zápisní svých dosavadních prací literárních jakožto materiál, z kterého čerpat hodlám.“¹³

Purkyňovi se podařilo splnit už jen první část zamýšleného plánu. Ale i když si snad takto zahrnul sám cestu k realizaci původního záměru, nemuseli toho čtenáři ani pozdější historikové litovat. Tím nechci pochopitelně říci, že by případné pokračování ve vydávání českých verzí Purkyňových prací bylo něčím málo významným, pouze konstatuji, že mělo-li se volit mezi velkolepějším, ale stěží v plném rozsahu uskutečnitelným plánem vydání českého souboru Purkyňových prací a skromnějším záměrem, jež představovalo sestavení jejich přehledu doprovázeného popisem okolností, za nichž tyto práce vznikaly, bylo skutečně lepší vybrat si druhou alternativu. Purkyň jednal uvážlivě, když to učinil, i když to patrně mělo za následek, že od dalšího zveřejňování větších českých rozprav už později mlčky upustil.

Vnitřní uspořádání svého přehledu provedl Purkyň takto: po krátkém úvodu, v němž vyložil pohnutky, jež ho vedly k napsání Podrobných zpráv, a uvedl zásady rozčlenění prací,¹⁴ o nichž bude pojednávat, následuje nejprve přehled jeho monografických pojednání (Díla samostatná jazykem latinským a německým); v druhém oddíle Purkyň referoval o disertačních pracích svých žáků (Disertace inaugurační od rozličných)¹⁵ a o svém podílu na jejich vzniku.¹⁶ Dává takto zároveň zajímavě nahlédnout do své „vědecké dílny“, poskytl zde čtenáři cenné informace o svém učitelském působení: zařadil sem například i výklad o budování svého fyziologického ústavu ve Vratislavi. V třetí a nejdelší části pojednává Purkyň o svých pracích publikovaných v časopisech a sbornících (Pojednání v různých časopisech a v knihách jiných spisovatelů uveřejněná). Do tohoto oddílu zařadil i přehled svých recenzí cizích vědeckých prací. Poslední oddíl Podrobných zpráv, tentokrát již bez samostatného nadpisu, tvoří jakási varia. Purkyň v nich nejprve podává obšírný výklad o svém působení ve Slezské vlastenecké společnosti¹⁷ a také přehled svých přednášek, které v rámci této společnosti v jejich různých sekcích sám konal, dále krátce referuje i o svých přednáškách ve vratislavské Filomatické společnosti, kde hovořil o různých přírodovědeckých a filozofických tématech, ale kde především takřka pravidelně podával sdělení o českém písemnictví. Celé pojednání pak zakončuje stručným výkladem o tom, jak se stal profesorem fyziologie a jak v této funkci ve Vratislavi působil.

Podrobné zprávy takto vesměs pojednávají o Purkyňových pracích a činnosti před rokem 1850. Že je autor dovedl jen k tomuto datu, bylo úmyslné, jak svědčí závěrečný odstavec pojednání:

„Tak jsem se dočkal roku 1850, kde na vlastní žádost na univerzitu zdejší jsem byl povolán, doufaje své pravé vlasti posledními silami ještě posloužiti, o čemž, jak dalece se mi povedlo anebo mně selhalo, zde děle se šířiti nebudu, an jsa postaven na prahu veřejnosti, známé věci bych opakoval.“¹⁸

Lze zajisté litovat, že nemáme z Purkyňova pera k dispozici podobný vý-

klad o jeho druhém pražském působení jako o jeho letech v Bratislavě. Ale nebudu se zde snažit tento nedostatek nějak suplovat, když jsem si vytkl za úkol pojednat nikoli o Purkyňově vědeckém díle samém, nýbrž o některých aspektech Purkyňových názorů na ně. A proto se od roku 1850 vrátím nazpět a uvedu aspoň několik dokladů o tom, co by se dalo nazvat prehistorií Podrobných zpráv. O tom, že se J. E. Purkyně o české národní snahy a speciálně o možnosti pěstovat vědu českým jazykem zajímal již v době, kdy studoval na pražské univerzitě a pak na ní působil jako prosektor anatomie, píše on sám v úvodu k tomuto svému pojednání. A svědectví o tom přináší i mnohé dokumenty z jeho korespondence, které začínají dopisem Antonínu Markovi z října 1819,¹⁹ v němž Purkyně píše o potřebnosti českého vědeckého časopisu, jímž měl být a také se přes všechny potíže stal „Krok (veřejník pro vzdělance národu Slovano-Českého)“²⁰ a pokračují řadou dopisů, jež si Purkyně vyměňoval s předními představiteli českého národního obrození v době svého působení ve Vratislavi. Tehdy si Purkyně dopisoval s Františkem Palackým, bratřími Presly, Václavem Hankou, Pavlem Josefem Šafaříkem, Františkem Ladislavem Čelakovským a mnoha dalšími českými vlastenci.²¹ Purkyně se ovšem neomezil na to, že s účastí sledoval úsilí svých přátel, sám také hleděl „přiložit ruku k dílu“. A to hned ve dvojměrsmě. Na jedné straně nespouštěl ze zřetel snahu o pěstování přírodních věd v češtině.²² Vedle několika článků, které uveřejnil v Kroku, o tom vydává svědectví například pasáž z dopisu, jež Purkyňovi 17. (5.) května 1836 napsal jeho bývalý kolega z Vratislavi Jeremias R. Lichtenstädt, který v té době působil v Petrohradě:

„Sie wollen eine böhmische Anatomie bearbeiten. Aber ist es nicht eine vergebliche Mühe, diesem slawischen Zweige eine med. Litteratur geben zu wollen. Derjenige National-Böhme, welcher Medizin studiert, muß sich an deutsche Anstalten wenden, und empfängt die Lehre im deutschen Sinne, in medizinischer Hinsicht wird ein Deutscher. Kann und soll das anders werden?“²³

Na závěrečnou Lichtenstädtovu otázku odpověděl Purkyně po letech sám nejlépe tím, co vykonal během svého druhého pražského působení. Ale napřed musel dozrát čas. A tak také převážná část Purkyňovy práce pro českou národní věc se během jeho v Bratislavě období odehrávala na jiném poli. Purkyně pomáhal vlastencům seskupeným kolem Muzea království českého, především Palackému a Hankovi, v pátrání po českých literárních památkách a dokumentech k českým dějinám ve Slezsku a v Polsku, takto se zasloužil zvláště o nalezení některých rukopisů Jana Amose Komenského. Snažil se také přispět ke zdokonalení českého jazyka překlady některých významných děl světového básnictví. V tomto směru vynikl především jeho překlad Schillerových básní²⁴, který došel velkého ohlasu nejen doma, ale i v cizině. Jako malý příklad zde ocituji aspoň to, co Purkyňovi 8. 3. 1841 napsal německý spisovatel Varnhagen von Ense:

„Welch ein Unternehmen, die sämmtlichen Gedichte Schiller's in slawischer Sprache, und genau in denselben Forme! Wie lange ist es her, daß man dies noch für unmöglich gehalten hätte?“²⁵

Nejvíce však Purkyně pro českou věc nepochybně udělal tím, že o českých národních snahách a především o soudobém českém písemnictví informoval vzdělanou cizinu. Už jsem se zmínil o jeho přednáškách ve v Bratislavě Filomatice společnosti a je třeba dodat, že ještě daleko významnější bylo, že Purkyně uveřejnil na dané téma celou řadu článků.²⁶ K jejich ohlasu uvedu opět

aspoň jedno svědectví z jeho korespondence. 17. 3. 1836 Purkyňovi napsal německý publicista a redaktor časopisu *Magasin für die Literatur des Auslandes* Joseph Lehman, jemuž Purkyně pro uvedený časopis poslal článek: „Über die Bewegungen und Richtungen in der neuböhmischen Literatur“,²⁷ v dopise, v němž Purkyňovi ohlašoval otištění příspěvku, tato slova:

„Daß Sie dem am Schluß desselben gegebenen Versprechen, von Zeit zu Zeit nähere Nachrichten über die neueren Erscheinungen in der böhmischen Literatur geben zu wollen, recht bald nachkommen mögen, ist eine Bitte, die wir im Interesse des Publikums wagen. Denn ebenso wie wir, nimmt unstreitig auch das ganze deutsche Publikum den lebhaftesten Anteil an dem geistigen Fortschreiten desjenigen Slawischen Volkes, das wie kein Anderes, mit dem Germanischen in so naher, historischer sowohl als religiöser und örtlicher Berührung steht.“²⁸

Jan Evangelista Purkyně se svou překladatelskou, publicistickou a vědeckou činností na poli české literatury natolik proslavil, že dokonce vznikla myšlenka svěřit některou ze stolic slovanských řečí a literatur, které měly být ve čtyřicátých letech minulého století zřízeny na německých univerzitách, právě jemu. Byl to ovšem záměr zcela nereálný, jak soudil především Purkyně sám, je však charakteristické, že mohl vůbec vzniknout. Ale Purkyně se aspoň snažil, aby takové stolice byly obsazeny schopnými muži, a to právě Čechy, myslel především na Šafaříka a Čelakovského; a v případě druhého z nich dosáhl úspěchu a získal tak na několik let pro závěr svého vřatislavského působení milého přítele, když se Čelakovský v letech 1842—1849 stal jeho kolegou v profesorském sboru vřatislavské univerzity. O tom všem píše Purkyně sám v dopise z 2. května 1841, jež adresoval Antonínu Jaroslavu Vřátkovi.²⁹ Navíc zde podává řadu informací o své činnosti. A nalezneme tu i úvahy o tom, jaký typ práce mu vyhovuje a v čem vidí nejlepší způsob uplatnění svých schopností, jež patří k nejzajímavějším soudům, jež Purkyně sám o sobě vyslovil, a to tím spíš, že až dodnes zůstaly v rukopise. Obsáhlý úryvek o tohoto dopisu je takto patrně nejvýznamnějším, třebaže vzhledem k epistolární formě snad nesusvatým, příspěvkem k tématu, jež sleduje náš článek, k poznání Purkyňových náhledů na jeho vědecké dílo:

„Brzy potom vydán dekret³⁰ zřízení všeslovanských učitelských stolic, ku kterým seminária k cvičení, zvláště v písemnictví polském přitvořena býti mají. Šafařík dostal kolikanásobné vyzvání k zajištění stolice berlínské, však se dosavade zdráhá, i bojím se, nepřijme-li ji, aby ta dobrá věc škody netrpěla. Bylo by k přání, aby právě Čechové jako Š. a Čelak. i jiní tyto stolice zaujmuli, ježto mají ducha všeslovanského a také onu mnohoschválenou německou důkladnost a pilnost, jenž málokterému rozenému Poláku se dostaly. Mnozí také na mne mysleli. Hájil sem se ale toho, znaje mou dosavadní nedůkladnost a nedokonalost v slovanské filologii. Mámť také nyní docela jiné předměty, které tu mne zaměstnávají, totiž zřízení obzvláštního fyziologického institutu, jakých dosavade nikdy nikde nestávalo. Jednalo se o tom již přes 5 let, a teprv nový ministr jeho uskutečnění rozhodl. Co se týče naučné české knihy v fyziologii, vpravdě mne Staněk³¹ do velikých nesnází přivedl. Chtěl sem, chci, žádal sem, žádám, tím ale ještě není slib učiněn, jako on to v své přímluvě k Anatomii vyslovil. Mému duchu nejlépe přistojí původní bádání v přírodě a krátké sdělení vynálezků a mám nesmírnou spoustu nových předmětů a mnoho nových cest před sebou; odporné mi naproti tomu sbírání a spisová-

ní v naučné knihy toho, co již vytěženo. A pak, má-li se to psátí populárně, aneb ouplně a roztažně. Komu poslednější způsob přijde k užití, an u nás toho ani touha (vyjma jednotlivých spolků) ani potřeba není. Vímeť, mladá Česka by asi chtěla, abych cos takového vypravil, jako sou Slovanské starožitnosti, o čemž by celý svět mluvil, a nikdo nečetl, aneb aby zvláště cizinci přinuceni byli česky se učit, aby se mé Fyzilogie dočísti mohli. Chraň mne Bůh takové pýchy. Cos takového možná spraviti v okresu slovanských starožitností, v okresu české historie a mluvozpytu, ne však v přírodoznánství, kdežto mimo přírody samé německá, francouzská, englická literatura hlavní prameny poskytují. A závru-li něco málo původního, co mně asi náleží, do českých skříněk, nebude to k užitku a vyhlášejí mne za blázinka, jako se mně to stalo s mým pojednání o Fyziologii mluvy lidské.³²

Purkyně zde tedy sám sebe charakterizuje jako vědce, jeho hlavní síla tkví v oblasti experimentálního bádání. Zároveň se zmiňuje o budování svého fyziologického ústavu ve Vratislavi. Obojí spolu úzce souvisí, vždyť Purkyně právě založením tohoto ústavu, prvního svého druhu na světě, i vůbec celým svým vědeckým dílem nejvíc přispěl k tomu, že fyziologie, která byla do jeho doby pokládána za nauku více méně spekulativní, byla postavena na solidní experimentální bázi. Tyto skutečnosti jsou obecně známé, Purkyňovy výroky v dopise Vřátkovi je tedy pouze potvrzují, neobjevují nám je. Ale autobiografická výpověď o cílevědomosti, s níž Purkyně vytvářel své vědecké dílo, je nicméně nanejvýš zajímavým svědectvím a může vhodně dokreslit známý portrét tohoto velkého učenice.

Jinak z uvedeného dopisu také vidíme, že ani sám Purkyně se zcela nezbavil pochybností svého okolí o účelnosti pěstování přírodních věd v češtině. Ale jestliže v dalším dopise A. J. Vřátkovi³³ napsal:

„Pravil Salomon, že vše lidské vědění kusé jest. Tím zvláště mínil české vědění; a kde je toho příčina? Naši sousedi dobrodincové, ježto mní, že bychom bez nich v staroslovanské surovosti se brodili. Kdypak asi dáno bude Čechu z přirozeného kmene sám na sobě vyrůstati bez přetínání kmene a nasazení cizích haluzí?“

Pak o šestnáct let později sám sobě odpověděl:

„Nastalať doba, že i o vědeckých předmětech všeho druhu pohovořiti můžeme, naleznouce četné posluchačstvo, kterého denně přibývá, že ani cizinci, neřku-li našinci, o způsobilosti našeho jazyka co prostředku vzdělávání vědeckého pochybovati nesmějí.“³⁴

Poznámky

¹ Purkyně, J. E.: *Podrobné zprávy o mojích starších i novějších zvláště přírodnických pracích*, Živa, 5, 1857, s. 147—157, 203—213; 6, 1858, s. 36—45, 103—109, 183—189, 242—246. Srv. *tamtéž*, 5, s. 211—212.

² Srv. *tamtéž*, 5, s. 212.

³ Srv. *tamtéž*, 5, s. 212.

⁴ Purkyně et Valentin: *De phaenomeno generali et fundamentali motus vibratorii continui in membranis cum externis tum internis animalium plurimorum et superiorum et inferiorum ordinum*

obvii. *Commentatio physiologica*, Vratislaviae 1835; přetištěno: Purkyně: *Opera omnia* (dále vždy O. o.) I, s. 277—371.

⁵ Srv. *Podrobné zprávy atd.*, Živa, 5, 1857, s. 150—151.

⁶ K Purkyňovým stykům s Goethem srv. např. Vladislav Kruta: *K počátkům vědecké dráhy J. E. Purkyně*, Brno 1964, s. 53—60.

⁷ Srv. dále pozn. 17.

⁸ Srv. dále pozn. 32.

⁹ Byl to již druhý ústav tohoto druhu, jež Purkyně založil; k vratislavskému ústavu srv. dále Purkyňův dopis A. J. Vrtátkovi.

¹⁰ Byly ovšem často využity jako zdroj poznatků o Purkyňovi samém, ale ve svém původním znění jsou dosud „zaklety“ v málo přístupných svazcích Živy. To se napraví, až vyjde XIII. svazek *Opera omnia*, ale domnívám se, že by toto pojednání našlo čtenáře i při samostatném vydání: možná by o Purkyňovi přineslo více poučení než leckterý spis o jeho životě a díle z cizí ruky.

¹¹ Srv. Živa, 3, 1955, s. 54—61, 74—79, 333—341, 364—376; přetištěno: *O. o. VII*, s. 50—88, s komentářem Z. Frankenberga.

¹² Vyšlo v Lipsku v r. 1830; přetištěno: *O. o. I*, s. 195—217.

¹³ Srv. *Podrobné zprávy atd.*, Živa, 5, 1857, s. 148.

¹⁴ Purkyně zároveň upozornil, že do přehledu pojal nejen své práce přírodovědecké, ale také jiné spisy, protože to „požaduje biografický pořádek“; svá díla však nerozdělil tematicky, nýbrž chronologicky, v několika skupinách podle způsobu jejich vydání.

¹⁵ Fakt, že Purkyně dává v přehledu svého životního díla tak „čestné“ místo pracím vlastně cizím a že je neuvádí až v nějakém dodatku na konci, vyplynul patrně z toho, že šlo o samostatně vydané rozpravy, tedy práce spadající formálně do téže kategorie jako díla z prvního oddílu přehledu. Jinak k jeho podílu na nich srv. následující poznámku.

¹⁶ Purkyně sám ke genezi těchto prací uvádí: „Dával jsem příležitost kandidátům doktorství lékařského mým návodem, pod mou dohlídkou pozorovati mikroskopem, kresliti, popisovati prvotní části těla lidského, vůbec zvířecího, z čehož povstaly následující disertace, z kterých větší díl nové dráhy klesl mikroskopického zbadání prvotních částek těla lidského . . . , jiné pak o fyziologických nebo anatomických předmětech jednaly“. (*Podrobné zprávy atd.*, Živa, 5, 1857, s. 151.) Purkyně také upřesňuje, že pomáhal ještě mnoha svým dalším žákům, když psali své disertace, do přehledu však pojal jen ty, jež byly výsledkem výzkumů konaných z jeho podnětu a pod jeho vedením.

¹⁷ Uvádí tu její název ve formě: Schlesische Gesellschaft zur Beförderung der Vaterländischen Kultur, zatímco například v dopise z 10. 4. 1854, kterým mu vedení této společnosti děkovalo právě za zaslání Živy pro knihovnu společnosti, je uvedeno: Schlesische Gesellschaft für vaterländische Kultur.

¹⁸ Srv. *Podrobné zprávy atd.*, Živa, 6, 1858, s. 246.

¹⁹ Poprvé vyšel v ČČM, 60, 1886, s. 433, přetiskly jej dále dva výběry z Purkyňovy korespondence, Jedlička, J.: *Jana Ev. Purkyně korespondence*, I, Praha 1920, s. 161; Kruta, V.: *K počátkům vědecké dráhy J. E. Purkyně*, Brno 1964, s. 94—95.

²⁰ Purkyně po letech uveřejnil vzpomínku, v níž vylíčil historii tohoto nepravidelně vycházejícího časopisu a svůj podíl na jeho osudech: *O vzniku a zániku časopisu Kroku i zániku jeho*, Živa, 5, 1857, s. 83—86; přetištěno: *O. o. IX*, s. 122—126

²¹ Část této korespondence byla vydána dílem časopisecky (v ČČM a ve Slovanském sborníku — v těchto dvou časopisech vyšly již v osmdesátých letech minulého století vůbec první ukázky z Purkyňovy korespondence a byly věnovány převážně právě dopisům s představiteli českého národního obrození) dílem knižně (především v již zmíněné publikaci J. Jedličky — srv. pozn. 19; 2. díl op. cit. vyšel: Praha 1925) část však dosud vydána nebyla, například rozsáhlý soubor Purkyňových dopisů Václavu Hankovi.

²² Srv. dále dopis A. J. Vrtátkovi.

²³ Dopis je uložen v Literárním archivu PNP ve fondu Purkyňovy pozůstalosti, jenž byl teprve nedávno uspořádán a zkatalogizován.

²⁴ *Bedřicha Sillera Básně lyrické*, přeložil i vydal Jan Purkyně, ve Vratislavi 1841, 2 díly.

²⁵ *Varnhagens Brief an Purkyně*, Zeitschrift für Slawistik, 2, 1957, Akademie Verlag, Berlin, s. 243—246.

²⁶ Jde o tak rozsáhlý a významný úsek Purkyňova díla, že vydal na celý svazek jeho sebraných spisů: *Opera omnia X*, Praha 1968 (Slavistické práce, uspořádal Milan Kudělka).

²⁷ *Magasin atd.*, Berlin 1836, nr. 32 + 33; přetištěno: *O. o. X*, s. 67—77.

²⁸ Dopis je uložen v LA PNP, srv. pozn. 23.

²⁹ Český spisovatel A. J. Vrtátka, pozdější ředitel knihovny Muzea království českého, byl v době, kdy si začal dopisovat s J. E. Purkyněm, vychovatelem v rodině barona Hildprandta (tedy

svým způsobem Purkyněovým nástupcem u další generace této šlechtické rodiny). Oba muži spojaly ovšem také vlastenecké snahy a další zájmy: sedm Purkyněových dopisů Vrtátkovi z let 1841—1847, uložených v LA PNP (srv. pozn. 23), představuje, jak svědčí zde uvedeně ukázky, nanejvýš zajímavou korespondenci, z níž byla dosud publikována jen část jednoho, ovšem důležitého dopisu (třetího v pořadí, ze 7. 11. 1841, srv. Jedlička, *op. cit.* I, s. 20—21), v němž Purkyně oznamuje objev rukopisu Komenského Truchlivého.

³⁰ V předcházející pasáži dopisu píše Purkyně o úsilí o uplatnění Slovanů v Prusku, jež vyvíjeli především Poláci a jehož výsledkem byl právě zmíněný dekret.

³¹ Václav Staněk, český lékař a spisovatel, švagr F. L. Čelakovského. Srv. také jeho dopis Purkyněovi z 20. 3. 1840 (Jedlička, *op. cit.*, I, s. 167—169), kde píše: „Jápak brzy můžeme očekávat fyziologii?“ Z formulace otázky lze soudit, že o této věci Staněk s Purkyněm jednal již dříve, snad ústně. Srv. také zde Lichtenštádtův dopis Purkyněovi. Purkyně však slíbené dílo nikdy nenapsal.

³² Purkyně toto své dílo publikoval nejprve 1835 polsky v krakovském časopise *Kwartalnik naukowy*, tom II, s. 121 a dále, tom III, s. 104 a dále, pod názvem *Badania w przedmiocie fizyologii mówy ludzkiej*, a jeho první část také česky, v roce 1837 v *Kroku*, sv. 4, částka 1, s. 15—30 jako: *Pojednání přírodoslovná o mluvě lidské* (přetištěno: *O. o. VII*, s. 89—97, spolu s překladem další části díla z polštiny, tamtéž, s. 97—113). Napsal však také německou verzi díla, kterou poslal do berlínské Akademie věd, kde se ztratila a kde po ní v roce 1849 na Purkyněovu žádost marně pátrali (srv. dopis sekretáře fyzikálně matematické sekce akademie Ehrenberga Purkyněovi z 1. 5. 1849, LA PNP). Byla pak objevena až v roce 1960. Osudy tohoto pojednání takto zajímavě dokresluje Purkyněovu výpověď o nestejně míře „příčinnivosti a opatrnosti“, s nimiž tento badatel uváděl svá díla ve známost veřejnosti, a v neposlední řadě též ukazují, že Purkyně svým úsilím o pěstování vědy v češtině a vůbec ve slovanských jazycích přinášel i určitou oběť právě ve směru zmenšení publicity takto zveřejněných prací.

³³ Z 28. 5. 1841, uložen v LA PNP, srv. pozn. 23.

³⁴ *Podrobné zprávy atd.*, Živa, 5 1857, s. 148.

REFLÉXIONS DE JAN E. PURKYNĚ SUR LE SENS ET LA MISSION DE SON ŒUVRE

L'auteur du présent article se propose de suivre certaines idées et opinions que l'éminent savant tchèque du 19e siècle, Jan E. Purkyně, formula à propos de l'œuvre de toute sa vie. Il voue son attention aux avis de Purkyně quant à la publicité de son œuvre, à ses idées concernant les mobiles qui déterminaient son activité scientifique, à sa position quant à la place de la science dans les aspirations nationales tchèques et quant à sa propre participation aux susdites aspirations. L'article aborde les réflexions de Purkyně concernant les voies que prennent les informations scientifiques pour rejoindre le grand public ainsi que le sort de ses propres découvertes dans le domaine de la science. Les exemples choisis démontrent que la recherche et la gloire n'étaient pas à l'origine de ses occupations de savant mais que c'étaient le goût du savoir et le désir de servir le progrès de la science qui l'incitaient au travail. Il voyait sa force notamment — et de droit — dans le domaine de recherches expérimentales. L'œuvre entière de Purkyně se propose de contribuer au bien de la nation. Le savant cherchait à faire connaître au grand public étranger les belles-lettres tchèques (à ce propos il publia de nombreux articles et prononça de nombreuses conférences), mais il cherchait, avant tout, les voies qui lui auraient permis de cultiver les sciences en langue tchèque. Ces aspirations purent s'accomplir en 1850, lorsque Purkyně quitta Breslau pour passer à l'Université de Prague. Ce fut alors qu'il sut réaliser tout ce qu'auparavant il ne pouvait faire que de façon très sporadique, c'est-à-dire publier régulièrement ses travaux scientifiques en tchèque, car il leur avait trouvé déjà un public averti. Parmi ces œuvres une place particulière revient à l'ensemble des articles intitulés „Rapports détaillés sur mes anciens et nouveaux travaux littéraires et notamment scientifiques“ dans lesquels Purkyně présente aux lecteurs tchèques, tout en le popularisant, une sorte de résumé de l'œuvre de sa vie. Ensemble avec des fragments de la correspondance de Purkyně, ces articles qui contiennent en même temps certaines observations et réflexions du savant portant sur ses activités scientifiques et sur leur sens servent de base à la présente étude.